

ДААРТА – Россия Федерациязының Күрүне бот-догуннаашкынының хүнү (1990 чыл)

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
№ 65 (16524)
2002 чылдың
ИЮНЬ 11,
ВТОРНИК
Ат салган шагы 21.30
Садар өртээ 3 рубль.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

ТОДАЗЫ-БИЛЕ ЧУРУТТУНУП КЕЛИР

12 чыл бурунгаар, июнь 12-де, Россия Федерациязының күрүне бот-догуннаашкынының дугайында Угуулганы хүлээп алган. Чурттап эрткен чылдарывыстың бединден харап көөр болзувусса, Тываның болгаш Россияның амыдыралына ооң ужур-утказы тодазы-биле чурттуруп келир. Эрткен чылдар сеткил-сагышка кударанчыг-даа, тура-сорук, хей-аът кирир-даа болушкуннар-биле байлак болган, еске чурттарга болза ыңдыг болушкуннар хей-хей чылдарда четчир ийик. Тендиш дивес деп санап турганывыс коммунистиг система ол үелерде буурап дүштү. Россияның болгаш Тываның Үндезин Хоойлулары хүлээп алдынды. Бүгү республикаларга, ооң иштинде Тывага база, күрүнең эрге-байдалын быжыглаан, ыңдыг чүүл реформаларның таваан салырынга, культураның болгаш сеткил-хөөн байлааның катап тургустунарынга эге болган. Идеологияның болгаш конфессияларның хей янзылыгы, федерализмнің болгаш национал чөпшээржилгениң принциптери сагыттынып келген.

Россияның Хамаарышпас чоруун чарлаан хүннүң соонда эрткен он ийи чылдың дургузунда элээн хей частырыглар кылдынган. Ынчалзажок бистер ол хүннернің кол чаалап алышкынын кадагалап шыдаан бис – кижилер сөстүң болгаш арын-нүүрнүң хосталгазынга чаңгыгып өөрени бергеннер. Кым-даа кижичү күлүрүн, салым-чолун канчаар шилип алырын боду билер апарган. Үелер эрткен тудум тургустунган байдалдың элээн ханы болгаш долу билишкени чедип келген. Тояап сандараашкының болгаш тоо быдараашкының үези эрткен деп чүүлдү бөгүн бистер демдегелеп турар бис. Бьжырымчалыг, амыр-чаагай болгаш төлөптиг амыдыралды тургузуп, тудар үе келген, а ооң таваан мурнуку чылдарда, бистерге чежемейнин-даа берге турган болза, салган болгай бис.

Бо чылдың март 17-де Тыва Республиканың Даргазын республиканың бүгү чону соңгуп алган. Чон база катап 5 чылда бодунун салым-чолун ТР-нің баштайгы Президентизиниң командзынга бүзүрэн, ук команда ниитилелди чаартырының болгаш демократчыдарының курузун шийтирли-биле уламчылавышаан. ТР-нің Чазаның чаа структуразында экономиктиг талаже улуг кичээнгеи углап турар. Бис кедээ ажил-агыйлыг республикага үлетпүр инфраструктуразын тургузарының курузун шилип алган бис. Политика артыкы планче сонгаарлап, мурнуку туружун экономикага чайлап берген. Бистер бүгүде, чүнүң-даа мурнунда чаа Чазак, Россия Федерациязынга чаңгыс аай эрге-хоойлу болгаш экономиктиг девискээрни тургузар, Россияны болгаш ооң хүрээленинче бактаап кирип турар Тываны күчү-күштүг болгаш чечектелишкениң күрүне болдурар дээш карак кызыл, хол салдынмай ажилдаар ужурулуг бис.

Тываның бүгү чурттакчыларынга улуг байырлалывыс – Россияның Хамаарышпас чоруунун хүнү-биле чүрээмнің ханызындан изиг байырны чедирдим! Бьжыг кадыкшылдыг, күш-ажылга чедишкенинерлиг, аас-кежиктиг база амыр-чаагай чуртталгалыг болунар!

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

ШЫНЧЫ БОЛУП АРТКАН БИС

Чаңгыс чер-чурттуглар!

Россияның Хамаарышпас чоруунун хүнү — июнь 12 чаңчыл езугаар демдеглээривис бистин ниити байырлалывыс. Россия Федерациязы — бодунун алыс ужур-утказының талазы-биле эң-не онзагай. Федеративтиг харылзааларның ачызында 89 субъект девискээр, национал онзагай чүүлдери-биле аңгы-аңгы болуп, Россияның бүдүн-бүрүн чоруун, ооң экономиктиг, социал-политиктиг турум чоруун хандырбышаан, бот-боттары аразында тудуш холбаалыг. Бистин чуртувус дээш, ооң эрткен, амгы болгаш келир үези дээш бистер шуптувус харысалгалыг бис.

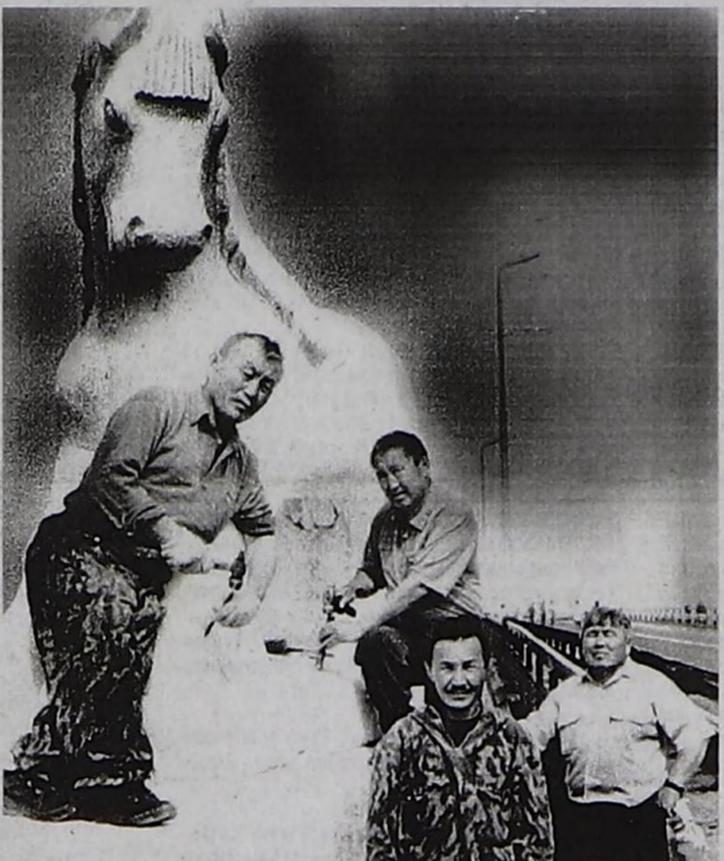
Эрткен чылдарда эвээш эвес шылгалдаларны көрүп эртип, хостуг болгаш демократтыг күрүне болуп Төрээн чурттуң чечектелишкени дээш шилип алган сорулгавыска шынчы болуп арткан бис.

Бүгүдеге төөгүлүг ужур-дузалыг хүнде Силер бүгүдеге аас-кежикти, тайбынны, чечектелишкени, бүгү-ле чаагай эгелээшкениңерге чедишкениңерни күзедим.

Байырлал-биле, эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

ТР-нің Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Шолбан КАРА-ООЛ.

ЧААРТТЫНГАН КӨВҮРҮГ – АЖЫГЛАЛЧЕ КИРГЕН

Кызылчыларның четтикпейн манап турганы Улуг-Хемни кезилдир эрги көвүрүгнүң капитал септелгези доозулган. Көвүрүгнү кыска хуусаада, бедик шынарлыг кылып доозар дээш "Тыва авторук" эргелели шудургу ажилдаан. Көвүрүгнү тудуун Красноярскиниң "Сибирь көвүрүг" акционер ниитилелдин М.Б. Бьковка удурткан № 7 көвүрүг-тудуг отрядының тудугжулары биле Кызылдың орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажилчынары кылып дооскан.

Көвүрүгнү кылып доосканын күрүне комиссиязы эки деп демдеглээн. Ылангыя ооң архитектурлуг каасталгазын Тываның Чурукчулар эвилелиниң Александр Ойдукка удурткан бөлүк чурукчулары тыва аян-шинчиге дүүштүр кылганы өөрүнчүг. Көвүрүгнүң байырлыг ажыдышкыны дүүн, июнь 10-да болган, ооң дугайында материалды солуннун дараазында номеринге парлаар.

ЧУРУКТАРДА: көвүрүгнүң архитектурлуг каасталгазын кылган бөлүк чурукчулар Александр Ойдук, Ондар-оол Ораан, Дондук Тойбухаа, Кагай-оол Алексей; көвүрүгнүң ниити хевирин.

Хүндүлүг номчукчулар! Республиканың амыдыралындан чыда калбас дизайңерзе, «Шын» солунну чагыдып алыңар!

ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ: хууда чагыдыкчыларга 2002 чылдың ийиги чартыында — 185 рубль, 3 айда — 93, 1 айда — 31 рубль.

Организацияларга 6 айда — 238 рубль, 3 айда — 119 рубль.

Экспресс чагыдылганы неделяның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

ТЕЛЕГРАММАЛАР

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Тываның эргим чурттакчылары! Июнь 12-де Россия Федерациязының Күрүне бот-догуннаашкынының дугайында декларацияны хүлээп алган хүнүнден бээр 12 чыл ою болур. Ол байырлалды национал чаңгыс эптиң демдээ кылдыр Россияның Хүнү деп адап турар бис.

Сөөлгү чылдарда хөй-ле болушкуннарны чурттап эрткен бис, оларның аразыңга кончуг берге болушкуннардаа тургулаан. Ынчалзажок кол-ла чүве чүл дизе, демократтыг чаартылгаларның оруун шилип алгаш, Россия амгы үеде политика болгаш экономика талазы-биле турум

күрүнени тургузарынче бүзүрелдиг чоруп олар, ыңдыг күрүнеге кижиге, ооң эргелери болгаш хосталгалары дээди үнелиг чүүл болур.

Россияның чедишкннери Россияның хамааты бүрүзүнүң бедик ажыктыг күш-ажылындан база салышкынындан хамааржыр дээр кижиге бүрүзүңге меде-реп билишкннери үези келген.

Силер бүгүдөгө аас-кежиин, чаагай кежик-чолду болгаш бистиң хөй националдыг Россияның чаагай чоруу дээш тургукчу күш-ажылга чедишкннерни күзедим!

Тыва Республикада Кол федералдыг инспектор Н.ХОЛОДОВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижилович!
Россия Федерациязының Күрүне бот-догуннаашкынының хүнү таварыштыр сеткилдин ханызындан байыр чедиришкннери хүлээп ап көрүңер.

Силерге болгаш Силерниң чоок кижилериге чаагай кадыкшылды, аас-кежиин болгаш амыдыралга эки чүүлдерни күзедим.

Күрүне Думазының Даргазының оралакчызы Г.В.БООС.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижилович!
Россия Федерациязының Күрүне бот-догуннаашкынының дугайында декларацияны хүлээп алган хүнү — байырлал-биле сеткилдин ханызындан байыр чедиришкннери хүлээп ап көрүңер. Россияның хөгжүлдези дээш чогадыкчы чедишкннерни, чаагай кадыкшылды, аас-кежиин болгаш кежик-чолду Силерге күзедим.

Ханы хүндүткел болгаш эң эки күзээшкннер-биле, Россияның Пенсия фондунун даргазы ЗУРАБОВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижилович!
Чаарттыңан Россияның кол байырлалы —

Россия Федерациязының Күрүне бот-догуннаашкынының дугайында декларацияны хүлээп алган хүнү-биле сеткилим ханызындан байыр чедирип олур мен. Экономиктиг өзүлдениң, күрүне тургузуунуң быжыгышкынының болгаш ниитилелдин угаан-бодал амыдыралының чаартынышкынының амгы байдалдарында бо төөгүлүг документиге быжыглаттыңан демократияның, федерализмниң болгаш эргениң принциптериниң канчаар-даа аажок улуг ужур-дузаны илден кестүп келир-дир.

Россия Федерациязының бүгү субъектилериниң идепкейлиг база үре-түңнелдиг кады ажылдажылгазы бистиң ниити Ада-чуртувустуң чаагай чоруу дээш ам-даа улам калбарар дээрзинге бүзүрээр мен.

Силерге болгаш Силерниң регионун бүгү чурттакчыларыңга кадыкшылды, аас-кежиин болгаш чаагай кежикти, тайбыңны база турум чорукту, чедишкннерни болгаш чечектелишкннери сеткилим ханызындан күзедим.

Хүндүткел-биле, Башкортостанның Президентизи М.РАХИМОВ.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының бирги чыыжының Хоойлужудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының депутаттарының 2002 чылдын июнь 2-де сонгулда-ларының ниити түңнелдерин үндүрениң дугайында

2002 чылдын июнь 10 №115/538
Кызыл хоорай

“Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 39 чүүлүңге, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының сонгулда-ларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 39 чүүлүңге дүүштүр база Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының сонгулда-ларының талазы-биле девискээр сонгулда комиссияларының №1 протоколдарыңга үндөзилеп, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының 24 чаңгыс мандаттыг сонгулда округтарыңга эрткен деп база күштүг деп санаар.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының сонгулда-ларының 107 чаңгыс мандаттыг сонгулда округтарыңга эрткен деп база күштүг деп санаар.

3. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының 43 хууздан эвээжи киришкен дараазында чаңгыс мандаттыг сонгулда округтарыңга эртпээн деп санаар:

Ленинградский №2	(42,33%)
Молодежный №3	(38,03%)
Строительный №5	(36,48%)
Чехов №8	(34,21%)
Автомобильный №9	(36,74%)
Московский №11	(38,08%)
Лопсанчап №12	(29,15%)
Би-Хемниң №22	(36,37%)

4. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының сонгулда-ларының 43 хууздан эвээжи киришкен дараазында чаңгыс мандаттыг сонгулда округтарыңга эртпээн деп санаар:

Енисейский №1	(42,69%)
Ленинградский-1 №3	(40,16%)
Восточный №8	(21,6%)
Ленинский №12	(27,73%)
Университетский №13	(31,84%)
Учебный №22	(25,92%)
Малчын №24	(24,23%)
Кечил-оол №25	(33,08%)
Студенческий №28	(25,87%)
Геологический №29	(35,22%)
Почтовый №34	(15,82%)
Московский №35	(27,79%)
Правобережный-1 №38	(33,27%)
Правобережный-3 №40	(37,10%)
Лопсанчап №43	(29,91%)
Солнечный №44	(31,11%)
Спутник №45	(35,62%)
Каа-Хемниң Төп №77	(42,68%)

Больничный №90	(25,94%)
Западный №91	(24,1%)
Центральный №92	(32,06%)

Кызыл хоорайның №17 Төп сонгулда округунга сонгукчуларның сонгулда-ларга киришкени 48,71 хуу болган. Шупту кандидаттарга удур сонгукчуларның 24,1 хуузу бадылаан, өскээр чугаалаарга, сонгукчуларның эң хөй бадылаашкынарын алган кандидаттың бадылаашкынарындан хөй болган.

5. Кызыл хоорайның Баян-Кол №31 сонгулда округунга эрткен сонгулда-ларны Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязының 2002 чылдын июнь 9-та хүлээп алганы №292 шийтпиринге дүүштүр күш чок деп санаан.

6. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 7 депутат, Төлээлекчилер палатазының 45 депутат сонгуттурган деп чүүлду доктаадыр (сонгуттурган депутаттарыңга даңзызын кошкан).

7. Бо доктаалды “Шын” болгаш “Тувинская правда” республика солуннарыңга парлаар.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының 2002 чылдын июнь 10-да №115/538 доктаалыңга

1 капсырылга
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдын июнь 2-де сонгуттурган депутаттарының даңзызы

Ак-Довурак №1 сонгулда округу	Ооржак Владимир Бокпаштанович
Правобережный №7 сонгулда округу	Ушкалов Вячеслав Андреевич
Барыин-Хемчик №14 сонгулда округу	Монгуш Роман Степанович
Чадаананың №16 сонгулда округу	Монгуш Хонук-оол Доржуевич
Сарыг-Сеп №17 сонгулда округу	Вальков Виталий Григорьевич
Сүт-Хөл №23 сонгулда округу	Ондар Өнер Хулерович
Улуг-Хемниң №29 Сельский сонгулда округу	Кара-оол Шолбан Валерьевич

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының 2002 чылдын июнь 10 №115/538 доктаалыңга

2 капсырылга
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының 2002 чылдын июнь 2-де сонгуттурган депутаттарының даңзызы

Ленинградский-1 №2 сонгулда округу	Свинцов Александр Борисович
Бүренский №4 сонгулда округу	Дубровский Николай Григорьевич
Школьный №5 сонгулда округу	Попов Андрей Иванович
Первомайский №6 сонгулда округу	Никонов Сергей Викторович
Молодежный №7 сонгулда округу	Новиков Александр Сергеевич
Пролетарский №9 сонгулда округу	Мельниченко Виталий Павлович
Рабочий №10 сонгулда округу	Сафрин

Сергей Викторович	Мугурский №11 сонгулда округу
Огнева Людмила Алексеевна	Медицинский №14 сонгулда округу
Спирidonova Лариса Чадамбаевна	Чүлдүмский №18 сонгулда округу
Хайманова Раиса Николаевна	Красноармейский №19 сонгулда округу
Доржукай Вячеслав Михайлович	Чеховский №20 сонгулда округу
Германова Наталья Степановна	Бай-Хаакский №26 сонгулда округу
Ооржак Андрей Бурукеевич	Автомобильный №27 сонгулда округу
Наксыл Эдуард Таж-оолович	Безымянный №36 сонгулда округу
Брокер Елена Сергеевна	Ровенский №37 сонгулда округу
Мистров Александр Алексеевич	Правобережный-2 №39 сонгулда округу
Большешапов Александр Иванович	Южный №42 сонгулда округу
Самойленко Ирина Петровна	Ак-Довурак хоорай

Центральный №46 сонгулда округу	Монгуш Алексей Чойган-оолович
Юбилейный №48 сонгулда округу	Бады Олег Ооржакович
Южный №50 сонгулда округу	Монгуш Марина Байыровна

Бай-Тайга кожуун	Тээли №51 сонгулда округу
Суглай-оол Союман Иргитович	Шуй №52 сонгулда округу
Сонам Эрес Монгун-оол	Барыин-Хемчик кожуун

Кызыл-Мажалыктың Центральный №57 сонгулда округу	Биче-оол Анатолий Васильевич
Шекпээр №59 сонгулда округу	Ооржак Сара Монгушовна

Чөөн-Хемчик кожуун	Чадаананың №62 Северный сонгулда округу
Ондар Татьяна Доткан-ооловна	Чадаананың №63 Центральный сонгулда округу
Куулар Хүреш-оол Болат-оолович	Шеми №68 сонгулда округу
Монгуш Самойлов Хилик-оолович	Каа-Хем кожуун

Суг-Бажы №70 сонгулда округу	Тен Ен Так
Бояровка №71 сонгулда округу	Доржукай Михаил Кудерович

Сарыг-Септиң №72 Западный сонгулда округу	Донгак Дмитрий Калчанович
Сарыг-Септиң №73 Восточный сонгулда округу	Санаа Салчак-оол Саянович
Ильинский №75 сонгулда округу	Кашпык-оол Сергей Хавьяевич

Кызыл кожуун	Сукпак №83 сонгулда округу
Аралтан Борбак-оол Иргитович	Өвүр кожуун
Хандагайтың №88 сонгулда округу	Ховалыг Валерий Самбылдаевич

Би-Хем кожуун	Өөк №94 сонгулда округу
Лопчар Любомир Семенович	Танды кожуун
Хадың-Аксы №100 сонгулда округу	Оюн Монгун-оол Тамбаевич

Дургенский №101 сонгулда округу	Хаджиева Людмила Николаевна
Арыг-Бажы №103 сонгулда округу	Оюн Юрий Комбуевич
Кочетов №104 сонгулда округу	Монгуш Кара-кыс Кожай-ооловна

Тес-Хем кожуун	Самагалдай №106 сонгулда округу
Белчит Валерий Чолбаевич	Тожу кожуун

Ийский №106 сонгулда округу	Почекаев Сергей Владимирович
Улуг-Хем кожуун	Шагаан-Арыгының №112 Восточный сонгулда округу
Куулар Валерий Сагаанович	Шагаан-Арыгының №113 сонгулда округу

Шагаан-Арыгының №113 сонгулда округу	Доре Эдуард Монгушевич
Шагаан-Арыгының №114 сонгулда округу	Мареев Вячеслав Владимирович
Чеди-Хөл кожуун	Хову-Аксы №123 сонгулда округу
Санчай Шолбан Эрес-оолович	

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының талазы-биле катап бадылаашкыны эрттирер дугайында

2002 чылдын июнь 10 №115/539
Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелериниң кол магадлалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлуунун 59 чүүлүңге, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының сонгулда-ларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 60 чүүлүңге база “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 60 чүүлүңге дүүштүр Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулда-ларының талазы-биле сонгулда-ларга сонгукчуларның 43 ажыг хуузу киришкен, сонгукчуларның хөй бадылаашкынарын алган ийи кандидаттар талазы-биле дараазында сонгулда округтарыңга катап бадылаашкыны 2002 чылдын июнь 23-те эрттирер:

Первомайский №4 Гостева Галина Ивановна (39,99%), Тарачы Марина Соян-ооловна (20,57%).

Центральный №6 Сат Зоя Назытывевна (23,10%), Симчит Владимир Кунгаевич (21,65%).

Калининский №10 Даржаа Алина Викторовна (22,07%), Межевикин Алексей Викторович (22,58%).

Бай-Тайга №13 Кудерек Борис Кожун-оолович (46,63%), Очур Алексей Иванович (29,18%).

(Уланчызы 7-ги арыңда).

ХҮН АЙТЫРЫЫНДА: ЧЫЛЫГ, ЧЫРЫК, ООҢ ӨРТЭЭ

Июнь 8-те Каа-Хем кожуунунуң Сарыг-Сеп суурга «Тыва Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агыйында болгаш чырык, чылыг комплекзинде төлеттинмээн өре-шире сандараашкынын ажып эртери» деп айтырыкта хамаарыштыр семинар болуп эрткен.

Ук семинарга ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.А.Мельников, В.Ш.Оюн, Экономика яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар С.Н.Сапова, Саң-хөө, энергетика яамыларының хүлээлгезин күүседип турар Л.С.-К.Анай-оол, Н.О.Даңзы, Чуртталга-коммунал ажыл-агый департаментизинин чингине директору В.А. Монгуш болгаш кожуун чагыргаларының даргалары, энергетика ажыл-дакчылары, «Тувкоммунэнерго», «Тываэнерго» бүдүрүлгелеринин төлээлери киришкен.

Ук семинарны ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы А.А. Мельников ажыткаш, чырык, чылыг төлөвиринин талазы-биле республикада байдалды чыылганнар кысказы-биле таныштырган. Республикада чамдык чурттакчыларның болгаш ажыл-агыйларның чырык, чылыгга хамаарыштыр өрөзи улуг дүвүрелди болдуруп турар. Моон сонгаар чурттакчыларның өрөзи дээш Чазак бюджеттен көпөөк да төлөвөс. Кижжи бүрүзү хергелели дээш боду төлөөр апаар. Амгы байдалды алгаш көөргө, пенсионерлер чырык, чылыг өртөөн 100 хуу төлөп турар. Өрө төлөвөй турар кижилер колдуунда ажыл-агыйлыг, албан-дужаалдыг, четчир амыдыралдыг кижилер бооп турар.

Чоокта чаа чырык өжүрүүшкүннеринден дыка хөй чырык өртөөн чогуур өйүндө төлөп турган хамаатылар, ажыл-агыйлар когааран. Ол байдал өзүгаар «Тываэнерго» акционер ниитилелдин даргазы Сараевке хамаарыштыр үш кеземче херээн оттурган дээрзин А.А.Мельников чыылганнарда дыңнаткан.

Семинар бодунуң ажылын эгелей бергенде, ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы В.Ш.Оюн «ТР-ниң чуртталга-коммунал ажыл-агыйында болгаш чырык, чылыг комплекзинде төлеттинмээн өре-шире сандараашкынын ажып эртеринин хемчеглеринин дугайында» деп

илеткелди кылган.

Чырык, чылыг комплекзинге болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйында төлеттинмээн өре-ширелер Тываның экономикасында эң чидиг айтырылганың бирээзи бооп турар. Ындыг байдал республикага

кышкы одалгага белеткел чорударына улуг шаптыкты тургузуп турар. Оон ыңай чурттакчылар болгаш бүдүрүлгө черлери чуртталга-коммуналдыг хандырылга дээш тарифтерин эскенинге, өрө негеп алыр дээш, «Тувкоммунэнерго», «Тываэнерго», «Тываэнерго» чоокта чаа ап чоруткан хемчеглеринге (чырык үзе кезип турганынга) таарзынмай турар. Чырык, чылыгга хамаарышкан төлеттинмээн өре-шире сандараашкынын баштайгы демдектери, чылдагааннары 1992-1995 чылдарда-ла көстүп эгелээн. Ынчан бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар буурап дүжүп, экономиктиг сандараашкынарга таваржып, чон аразынга ажыл-чоктар көвүдөп, бюджет организацияларына акша-шалың үнмейн турган. Экономиктиг сандараашкынын эң берге чылдары ол. Оон эгелээш-ле, чоннуң чуртталга-коммуналдыг хандырылга дээш төлөвир бээр харык-шинээ кудулаан. Ол дээш өрө-ширеси көвүдөп, чыгынын эгелээн.

2000-2002 чылдарда респуб-

ликаның бүдүрүлгө черлеринде ажылдап турар кижилернин акша-шалыңын, кырганнарның пенсиязын өстүрүп, чединмес кижилерге социал дуза, чуртталга-коммуналдыг хандырылга дээш субсидия берип эгелээни-биле чоннуң орулгазы өзүп эгелээн. 2001 чылда Тыва Республикага чоннуң орулгазы 45,9 хуу өскөн, 2002 чылдың беш айларында ук өзүлдө 51,3 хуу болган.

Ындыг-даа болза, чырык, чылыг, чуртталга-коммуналдыг хандырылгалар дээш төлөвир чыылдазы кызырлып эгелээн. Чоннуң «Тываэнерго», «Тувкоммунэнерго» мурнунга өрөзи улам көвүдээн. Чижээлээрге, «Тываэнерго» мурнунга чоннуң өрөзи 2002 чылдың июнь 1-нин хүнү өзүгаар 93,7 млн. рубль чедир өскөн. «Тываэнерго» биле «Тувкоммунэнерго» удуртукчулары чырык, чылыг төлөвиринге хамаарыштыр чон ортузунга орта ажыл чорутпаан. Чырык, чылыг, чуртталга-коммуналдыг хандырылга дээш төлөвирлерни федералдыг болгаш республика деңгелдиг ажыл-агыйларның

удуртукчулары, яамылар болгаш өске-даа албан черлеринин удуртукчулары чурттаар минимумдан 5-10 катап хөй орулгалыг хирезинде, төлөвөй турганы илерээн. «Тываэнерго» АН-ниң мурнунга саң-хөө талазы-биле бергедеп турар ажыл-агыйларның, кооперативтеринин өрөзи канчаар-даа аажок хөй бооп турар.

Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези «Тувкоммунэнерго» 8 дизелдиг электри станцияларының (ДЭС) электри энергиязын, бир бичи ГЭС-тиң ажылын чорудуп, чылыг энергиязы бүдүрүп, садып алдынган электри энергиязының саарылгазын чорудуп турар. Республика бюджетинден чогуур акшаландырышкың албайн турарындан, ДЭС-тер карылталыг ажылдап турар. 1995-2000 чылдарда ДЭС-терниң карылгазы 61,7 млн. рубль болган.

Оон ыңай «Тувкоммунэнерго» кожуннарда социал албан черлерин, чуртталга-коммунал ажыл-агыйларын чылыг-биле хандырып турар. Ук ажыл база-ла 2000-2001 чылдарда, 2002 чыл-

дың 4 айында 53,9 млн. рубль карылгалыг болган.

Чырык, чылыг дээш төлеттинмээн өре-шире сандараашкынын читпейн турарының чылдагааннары ТР-де электри энергиязының камналгазын башкаар күрүне системаның, энергетика политиказының дугайында хоойлуларның, программаларның чогу бооп турар.

Ынчангаш ук сандараашкынын ажып эртер дизе, тарифтерни эде көөрү, электри энергиязының камналгазын башкаар күрүне системаны тургузары, бюджет организацияларының чырык, чылыг хергелелинин лимиттерин ажылдап кылып бадылаары, чон-биле ажылды эки чорудары болгаш өске-даа чаа хемчеглер негеттинип турар.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: (бирги чурукта) хурал үезинде; (ийги чурукта) семинарның киржикчилери; (үшкү чурукта) экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар С.Н.Сапова.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

АДАКТАЛЫП ТУРАП

Амгы үеде республиканың ажыл-агыйлары 32 муң гектар черде тараа культураларын тараан. «Кара хлеб» дижиривис сула биле арбайның үрезинин чапып турар. Ниити тараа үрезининин чаштырылганын июньнуң бирги декадазында доозарын планнаан.

А часкы тарылганы эрте эгелээн кожуннардан Танды, Би-Хем, Каа-Хемниң ажыл-агыйлары тарылганы дооскан, бо хүннерде олар мал чеминин культураларынче кирген.

2002 чылдың часкы сезонунга ажыл-агыйлары-биле Саяа артындан 5400 тонна тараа культураларының үрезинин сөөртүп киирген. Ооң 18 тонназы хөй чылдыг сизен болгаш люцерна үрезини, 4,400 тонназы — тараа үрезини, 384 тонна — сула болгаш 593

тонназы — арбайны. Тарылга бетинде республиканың ажыл-агыйларына 3500 тонна үрезини үлээн, ооң-биле чергелештир бо хүннерде чамдык ажыл-агыйлар боттарының үрезинери-биле катай тарылга кампаниязын доозарының кырында келген. Артан үрезини шыгжамыр фондузунда арттырган.

Сугат айтыры бидик шынарлыг дүжүттү алырының магадылалы болгай. Ынчангаш часкы сезон эгелээринин мурнунда ниитизи-биле 16 муң гектар черни тараа культуралары тарырынга белеткеп сугтарган. Сугат ажылынга ниитизи-биле 2059 кижини киириштирген. Ылаңгыя Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожуннарның сугтатыг шөлдөрүнче улуг кичээнгеи углан-

дырган.

Мурнунда чылдарга бодаарга, бо чылын часкы сезон ажылын планнаан үезинде дооспааның чылдагаанын частың орай соок болганындан болгаш узун хуусаалыг, адаа аар, хөй сангыг сонгул-

Тарылга-2002

даларга сылдаглап болур. Ылаңгыя бо чылын кывар-чаар материал болгаш үрезин айтырынын талазы-биле улуг дузаны кожун денгелинге чедир шийтирлеп тургаш, Тыва Чазак бодунун контролонга алган. Аңаа бир-ле дугаарында Сүт-Хөл кожунунун ажыл-агыйларын хамаарыштырып болур. Эрткен чылдың дүжүдү-биле алырга, ук кожун

мурнакчыларның одуруунче кирген. Республиканың көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүкчүлеринге берген 12 сеялканың бежин база олар ажылгаар.

База ол ышкаш күрүнениң «Росагротехтөп» каттышкан бүдүрүлгөдө тургустунган механизастаттынган отряд 2002 чылдың часкы сезон үезинде техника талазы-биле күжү кошкак кожуннарга улуг дузаны чедирген. Оларда 8 трактор чер андарар андазыны болгаш сеялказы-биле катай амгы үеде база-ла Сүт-Хөл кожунда дузалажып турар. Ооң соонда олар ол-ла деми-биле Мөңгүн-Тайга кожунче улаштыр каптарлар.

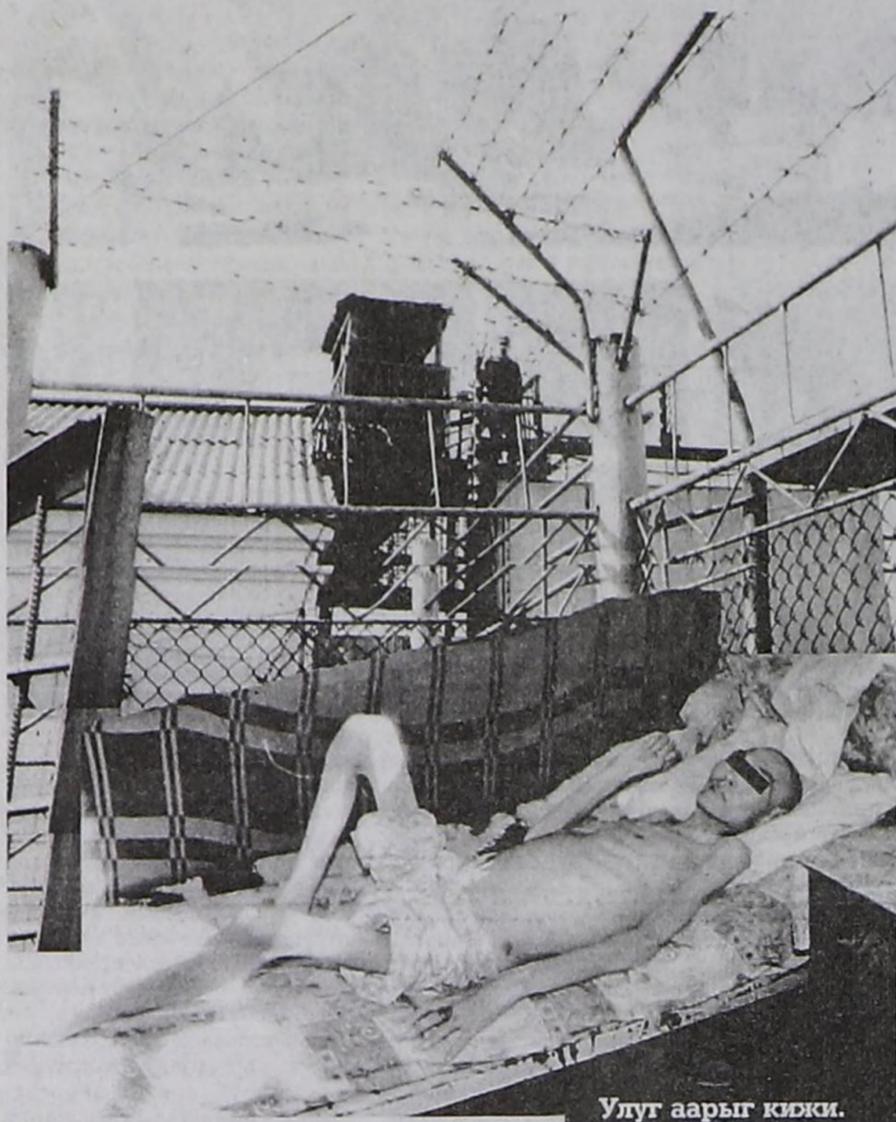
Ниитизи-биле бо чылын Тыва Республиканың Чазаа көдээ ажыл-агыйже улуг кичээнгеи

салганын демдеглээри чугула. Ооң-биле катай Көдээ ажыл-агый яамызында өөредилге төвүнүн специалистери кожуннар аайы-биле тарааны, картошканы, ногааны кайы үеде канчаар тарырын, үрезинин ханызы кайы хире болурун дээш өөредилгени эрттирип, семинар ажылдарын чоруткан. База ол ышкаш шөлгө барып тракторну, сеялканы канчаар башкаарын көргүзүп, улуг ажылды кылган. Бо ажылче кол нуруузунда тускай мергежил чедип албаан, ажыл чок кижилерни болгаш аргалыла болза күш-ажылга сундулуг, күзелдиг кижилерни хаара туткан. Ынчангаш мону мурнунда чылдардан база бир онзагай чүүл деп демдегледип болур.

Чимисмаа МОНГУШ.

ТЕННИГ ХЕРИМ

ӨКПЕ ААРЫЫ —

Улуг аарыг кижик.

Эмчи сестразы Д.К.Сотпа.

Эмчи сестралары ажыл үезинде.

Өкпе аарыы — Тыва Республикада эң халдавырлыг, нептереңгей аарыгларның бирээзи. Ук аарыг дугайында солун, сеткүүлдерге-даа, радио, телевидениеге-даа хөйү-биле дамчыдып, аңаа удур чон ортузунга профилактика ажылдары хөйү-биле чоруттунуп турар болгай.

Бот-дугайты ук өкпе аарыының тыптып турар байдалының чылдагааннарының дугайын хөйү-биле дыңнаан мен. Хөй кезинде Тыва Республикада туруп турар эдип-чазаар күш-ажыл колонияларына ук аарыг тыптып, Тываның еске девискээрлеринче тарап турар деп чугаалар хөй турган.

Бо удаада өкпе аарыының тыптып, тарап турарының шын чылдагаанын тодарадыр, ол

дугайын солун арнынга чырыдар сорулга-биле «Шын» солунун фотокорреспондентизи Василий Балчий-оол-биле Тыва Республикада херек адаанда аарыг кижилерни эмнеп, эде кижизидер ЯФ 306/2 албан черинге чеде бердивис. Чогум-на бо албан черинде өкпе болгаш еске-даа аарыглардан араан херектеннерни эмневишаан, эде кижизидип турар. ЯФ 306/2 албан черинге чүгле 1996 чылда безин

68 кижик өкпе аарыындан өлгөн. Ынчан аш-чем, эм-таң чедишпес, дыка берге турган. Амгы ында байдал-биле номчукчуларны таныштырары — мээң, корреспондент кижиниң, дорт хүлээлгем.

Иштики херектер органынга барык 29 чыл ажылдаан, ук албан чериниң ажылын 11 чыл удуртуп чоруур иштики херектер албанының полковниги Ю.Б.Бадыргы бисти күзөлдү-биле хүлээп

алды. Юрий Бадарчыевич ук албан черинге удуртукчу бооп ажылдап эгелеп турда, аңаа байдал дыка берге турган. Аарыг кижилер-даа ук колонияга хөй, аш-чем, эм-таң-даа чедишпес. Юрий Бадарчыевич аарыг кижилерни оода четчир хоолулуг чемнер-биле чемгерер дээш, дузалал ажыл-агыйын тургузуп алырынче, четчир санныг эм-таң тыптынаринче бүгү күжүн салыпкан. Ачы-дуза марафону эрттирип, эвээш-биче мал-маганны-даа чыып алган. Ам бо хүннерге чедир ук малдың кайы хире ескенин көрүптээли. Мыйыстыг бода малдан 81 инек бар. 17 эң сүткүр инектерни саап, үш бидон сүттү хүннүң-не аарыг кижилерге ижиртип турар. Хою 370 баш, төрүүр хойлардан 102 хураганы бо чылын алган. Өшкү 389 баш, төрүүр өшкүлдерден 63 анай алдынган. Чылгы 67, хаван 7, сарлык 61 баш, 2 теве (кыс тевелер) 120 азырал койгун бар бооп турар. Бо бүгү мал-маганны херектеннер боттары азырап турар. Ийи чыл бурунгаар республика Наадымынга аныяк аъттар чарыжынга ук эмнеп, эдип-чазаар албан чериниң аады эртип келгени дыка солун.

2001 чылда ук албан чери 192 тонна картофельди, 120 тонна сигенни, 125 тонна сүттү, 1,8 тонна огурецти, 1,2 тонна кабачкини, 7,2 тонна морьковту, 12,2 тонна капустаңы, 13 кг ыткадын, 1447 санныг чуурганы, 828 кг дүктү бүдүргөн. Ынчангаш

аарыг кижилерни аш-чем-биле хандырылга ук колонияда эки бооп турар.

Эмнээр эм-таң хөйү-биле кээп турар апарган. Чоокта чаа итали рентген аппаратадын алган. Ооң-биле чүгле өкпе эвес, өске-даа органның аарыгларын дүргени-биле тодарадып болур.

Юрий Бадарчыевич мындыг чүүлге сеткили хомудуп олурду. Чылдың-на моон болгаш өске-даа эдип-чазаар албан черлеринден хөй херектеннер аарыг эттинип, хосталып үнүп турар. Ынчалза-даа Кызыл хоорайда болгаш кожууннарда агартышкын төптери, оларга дузалаар, ажылга кирир, олар-биле ажылдаар тускай албан черлери чок болганы-биле хосталган кижилерге дыка берге, оларнын доктаап туруп алыр черлери чок бооп турар. Чамдыктары паспорт кирип бижир бажың, ажылдаар чер тыппайн, тояап тургаш, катап-ла херек үүлгедип алгаш, катап кирип кээп турар.

Оон ыңай федералдыг бюджет чылдың-на 20 миллион рубльди берип-даа турар болза, тус чер бюджетди чүнү-даа бербейн турар. Ылаңгыя чурттаар бажың айтыры ук албан черинде дыка берге. Аныяк ажылдакчыларның хөй кези бажың чок.

Ыа аразында ук колонияда кижизидилге ажылының талазы-биле килдис эргелекчизи майор Николай Май-оолович Шириноол кирип келди. Юрий Бадарчыевич бисти аңаа үдеткеш, колонияда аарыг кижилерниң байдалы-биле таныштырып чорудупту. Орук ара майор ук колонияже төп одалга чылы чеппейн турарын, боттары котельная одап турарын, одалга системазының ирип баксыраанын, айыылдыг авария байдалында турарын дыңнатты. Эмнелгелер, ниити чуртталга бажыңнары база эргижирээн. Чүгле чоокта чаа бир ниити чуртталга бажыңын тудуп эгелээ. Кижизидилге ажылы ук колонияда хире-шаа-биле чоруп турар. Эмнеп, кижизидер албан чери болганда, аңаа ниити, шыңгыраткан, онза айыылдыг, «тюремный» режимниг аарыг херектеннер кээп, эмнедип турар. Оларның аразында 24, 25 чылга шииттирген улус база бар. Оларны ук албан чериниң ажылдакчылары аңаа, чийгеткен, шыңгыраткан байдалдарга, тудуп, хайгаарап турар. Суббота, улуг-хүн санында аарыг кижилерге видеофильмнерни ыяап көргүзөр. Херектеннер боттары оркестрлиг, тускай ансамбли

АРТЫНДА

ТЫВАНЫҢ ХАЛАВЫ

ЯФ 306/2 албан чериниң начальниги Ю.В.Бадырты.

Эмчи Л.В.Сагды.

Лейтенант А.К.Эникпен, майор В.Ч.Ховалы.

Улуг эмчи А.А.Суслов коллегалары-биле.

Ажылдап турар херектеннер.

база бар. Даштыртан артистерни чалап, халас концерттерни база көргүзүп турар.

Ынчалза-даа Тыва Республикада бо аарыг херектеннер эмнеп, эдип-чазаар албан чериниң хандырылгазы сонгаар, чижээлээрге, Абаканда шак-ла ындыг албан чериниң хандырылгазынга деңнээрге, хөлчөк багай. Бо албан чериниң ажылдакчылары Абаканда коллегалары-биле арга-дуржулга солчуп, үргүлчү ынаар барып турарлар. Абаканда эмнеп, эдип-чазаар колония чүгле федералдыг бюджеттен эвес, тус чер бюджетинден база улуг деткимчени ап турар. Ылаңгыя Абаканның хоорай чагыргазының администрациясы безин ниити чуртталга болгаш албан

бажыңнарының септелге, тудуунга улуг деткимчени берип турар дээрзин Николай Майолович чугаалады.

Ам-на демир тенниг сывырындактар-биле кажаалаттыңан эмнеп, эдип-чазаар албан чериниң девискээринче хыналда эрттирип чорааш кирип келдвис. Дораан-на карактарывыска демир херимнер-биле кажаалаттыңан ийи, үш каът чуртталга бажыңнары, эмнелгелер көстү берди. Оларның чанында каракара «спецовка» хептерлиг херектеннер ыңай-бээр кылаштажып, чамдыктары бөлүктөй олургулап алгылаан таакпылап олурлар. Девискээр ишти арыс-илиг.

Бо колонияда 4 отряд, ийи

эмнелге салбыры бар. 319 өкпе аарыг херектеннер ында хаара туттунган. Сөөлгү чылдарда хөлчөк эвээжээни ол бооп турар. Мурнунда берге чылдарда улуг аарыг улустун саны 800 чедип турган. Дораан-на өкпе аарыг улус чыдып турар эмнелге салбырынга келдвис. Палата бүрүзүндө 4-5 хире кижичыдып турар болду. Аарыг кижилерден кайы хире эмнедип турарын айтырдывыс. Сөөлгү чылдарда эм-таң хөй болуп, эмчилерниң эмнээри хөлчөк эки апарган, ылаңгыя чемгерери дыка эки, ыңчангаш чамдыктарының кадыкшыл байдалы мурнуку турганынга деңнээрге, экижип турарын дыңнаттылар. Бир тумбочка кырында 20 ажыг «таб-

летка» эмнер чыдыр. Ээзин хоорайже УЗИ-ге кирир дээш апарган болду. 7 дугаар палатаже кире бергеш, орунда чыдар кижини көрүпкеш, сырбаш дидим. Ол 27-ле харлыг аныяк эрнин кежи биле сөөгү арткан. Хөөкүйнүң холдары, буттары кыскаш дег арган, арны соолбургай, ишти хеверик. Байдалын айтырамынга, шаг-шинээ шуут чок, аыш-чем чип шыдавайн турарын чугаалады. Бо кижин манаа кээрде-ле, дыка багай келген. Шииттирген хуусаазынын 6 чылын басып алган, ам-даа 4 чылы бар кижичы болду. Үптөкчи халдаашкын кылгаш, РФ-тин Кеземче хоойлузунуң 162 чүүлү-биле шииттирген. Эмин эрттир арып-доруп баксыраанындан орундан шуут тура албас. Үр чытканындан ооргазының кежи безин сойлуп калган. Палатадан үнүп бар чорувуста, Виктор Саая деп херектен: «Кады эмин эрттир баксыраан кижилерни хоорай эмнелгелеринче чорудуп турган болза, эки-ле-дир ийин» дээрзин чугаалады.

Ординаторскаяга кээп, эмчилер-биле ужураштывыс. Бо эмнелгелерде аарыг кижилерни үш аңгы салбырда аңгылай чыттыргылаан. Бирги салбырда чаа аарып эгелээн кижилер. Ийиги салбырда хоочураан аарыг кижилер бар. Үшкү салбырда берге аарыг улус эмнедип чыдар (Ында 60 хире кижичы бар).

Өкпе аарыг улус эмнээр эмчилер Лариса Бурбуевна Сагды, Зинаида Салчаковна Серен-Чимит сөөлгү чылдарда ында эмнээшкынниң эки апарганын дыңнаттылар. Аарыг кижилерниң өлүп-хораар чоруу оранчок кызырылган. Чижээлээрге, 1996 чылда хандырылга эмин эрттир багай турда, 68 кижичы хораан турган болза, бо сөөлгү 2001 чылда чүгле чаңгыс кижиниң аарыгы күш четтирбейн барган. Чамдык аарыг кижилер шуут экирип, хосталып чанып азы эрги турган колонияларынче херезэн улаштыр эрттирери-биле чоруп турар.

Амгы үеде ук албан черинде эң берге айтырылгалар — эмнелге болгаш ниити чуртталга бажыңнарының эргижирээни (1958 чылда туттунган). Палаталар

кызыгы, аарыг кижилер сыңышпас, оларны аңгылай чыттырарга чок. Санитар-гигиеналыг байдалды чогумчалыг тудары болдунмас. Капитал-септелге ук эмнелгелерге дыка үр кылдынмаан. Ону кылдыртыр акша-хөрөңги кайда-даа көрдүнмээн. Ужуру болза ук колония Кызылдың девискээринде турар болганда, ооң байдалы дээш чүгле юстиция албаны эвес, а хоорай чагыргазы база сагыш човаар болгу дег.

Тыва Республикада өкпе аарыгының үнүп турар дөзү кайдал деп айтырыгны ында ажылдап турар эмчилерге салган мен. Л.В.Сагдынның харыгызы-биле алырга, чамдык кижилер кадыын камнап, гигиена сагып, культурулуг чурттап шыдавас, бодунуң кадыгының байдалын билбес, эмчилерге өйүндө барбас, чудукара чурттап тургаш, кадыын үрөп ап турарын чугаалады. Р.К.Хертек, А.А.Дамдын деп эмчилерниң харыгызы мындыг болду. Өкпе аарыгын доңуп-дожап, өкпезинге дегдирип, чедир эмнетпейн тургаш, ийи-чаңгыс кижилер тып ап болур. Ынчалза-даа оон дүрген неперээр черлери ИХЯ-ның түр хорудал черлери бооп турар. Чижээ, Кызылда хоорайның милиция салбырынга түр хорудал черлеринге каш-ла кижичы чыдар ужурулуг тар камераларында чурум үрзэн кижилерни эндере сыңмарлаштыр тырып каар. Ол хөй чурум үрөкчилериниң бирээзи ыяап-ла өкпе аарыглыг болур. Тар, өл-шык, чыт-бустуг камерага ол кижиден ук аарыг өскелерге халдаар. Шак ыңчаар херектеннер ортузунда өкпези аарыг кижилер хөй бооп турар.

Өкпе аарыгын шуут узуткаар дие, ЧҮНУ КЫЛЗА ЭКИЛ?

Бир дугаарында, арыг-шеверни сагып, культурулуг чурттап өөренир ужурулуг бис. Ийиде, арага-дары ижип, кем-херек үүлгөтпес, тар камераларже сыңмарлаштыр кирбес дээш, корум-чурумушту экижидер ужурулуг бис. Уште, амыдыралывыстың социал байдалын экижидип, экономикавысты көдүрер ужурулуг бис. Амыдырал эки, сагыш-сеткил оожургалдыг болза, кым-даа кем-херек үүлгөдип, хорудал черлеринче кирбес. Ынчангаш өкпе аарыгының тыптып турары дээрге-ле, бистиң социал амыдыралывыстың кудуку деннелде турарын миннир апаар бис.

Тыва Республикада кара чаңгыс бо эмнеп, эдип-чазаар ЯФ 306/2 албан черинде хөй өкпе аарыг улус эмнеп турар маандырлыг ажыл-иштиг эмчилерниң аразында безин ук халдаырдан аарый бергеннер бар. Ынчаар аарыг халдадып алганнарга эмнедиринге чийгелделер чок. «Страховой полис» оларга бербейн турар. Оон ыңай оларның шалыңы база эвээш, өске-даа чийгелделери чок бооп турар.

Борис ОНДАР.

“АЗИЯ ТӨВҮНҮН” ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Июнь 8-9 хүннеринде “Херел” спорт залына Россия Федерациязының алдарлыг тренери Чадамба Шогжал-Доржуевич Ооржактын чырык адынга тураскааткан “Азия төвүнүн” шаңналы дээш хостуг хүрешке турнир маргылдаазы болуп эрткен.

Ол хүннерде “Херел” спорт залының ишти-даштынга кижжи бажы кизирт, машина саны козурт болган. Тыва чон хүрешке кедергей ынак болгай. Ынча хөй улус бо чайның изинде залды долдур олурттарга, мырынай изиг, ышкам болу бээр чорду.

Бо турнирге киржири-биле Новосибирск, Кемерово, Саяногорск хоорайлардан, Хакасия, Бурятия болгаш Тываның мөгелери чыгылып келген.

Бирги хүнде маргылдааның ажыдышыкыны болган соонда, хүреш эгелээн. Тыва мөгелер Кемерово, Новосибирск хоорайны төлээлеп база келген (Шыырак дээн мөгелер Аяс Делгероол, Бато Дамбаевке, Аяс Лопсан-Серен Арслан Шактарга ойнадып аптылар). 55-60 кг деңзиг мөгелер саны хөй болгаш, хүреш көрүкчүлөргө манавааны чүүлдерни көргүзүп (үстүнде), Артыш Ондар Аяс Ондарны арыг уткан. Сылдыс Монгуш Денис Наматайны 12:2 санга, Хакасиядан Александр Нербышев Аян Сааяны 5:3 санга, Айдың Достайны Аян Кончук-Кара удуп алды. Хүреш дүш соонга чедир болгаш, 17 шакта херээжен мөгелерниң хүрежи болуп дээш чапсар чарлапты. Тываның билдингир мөге кыстары: Лариса Ооржак, Чейнеш Бюрбю Саяногорск хоорайдан келген мөгелер-биле хүрежир деп чугаалашпышаан, чон база катап хүреш көөрү-биле чыгылып келдилер. Чыгылып келген чоннуң хостуг хүрешти эки билирин кайгап ханмадым. Кижжи көөрге, кызыл хептиг мөге көк хептиг мөгениң кырынга-ла чоруп турар, ол хирезинде көк хептиг мөгениң саны көвүдөп, уткан деп холун көдүрер боор чорду. Ынчангаш, номчукчу, силерге

(Бурятия) II-ги, Арслан Шактар (Тыва) III-кү;

66 кг Сай-Даш Ооржак I-ги, Найыр Кунгаа II-ги, Сайын-Белек Тумат III-кү;

74 кг деңзиг мөгелер аразына Меңги Хапылак I-ги, Начын Кунгаа II-ги, Аян Кызыл-оол III-кү черни;

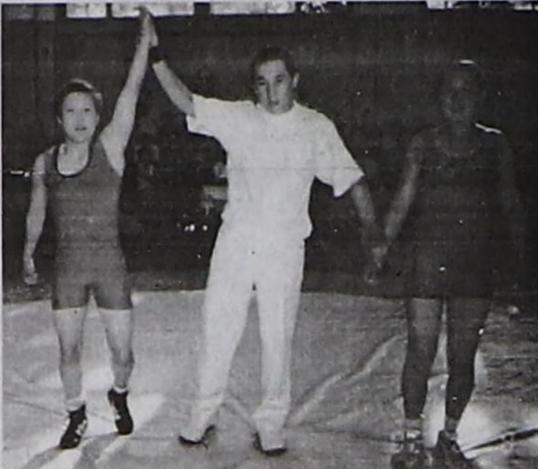
84 кг деңзиг мөгелер аразына Константин Часовников (Саяногорск) I-ги, Валерий Сенди II-ги, Алексей Майнагашев (Хакасия) III-кү;

96 кг деңзиг мөгелер аразына Алаш Монгуш I-ги, Каң-Демир Куулар II-ги, Радж Баз-оол III-кү;

120 кг деңзиг мөгелер аразына Аяс Монгуш I-ги, Эдуард Самбуу II-ги, Эртине Данзы-Белек III-кү черни алган.

Херээжен мөгелерден:

44 кг деңзиг мөгелер аразына Лари-

БАЗА КАТАП ХҮРЕШ ДУГАЙЫНДА

Сөөлгү чылдарда, 1980 чылдардан бээр, тыва хүреш бодунуң ийи дугаар сайзыралын алган. Бо үениң иштинде тыва хүрештиң дүрүмнери эки талазынче өскерлип чаартынган. Тыва мөгелернин ат-сураа алгып, кожавыста Моол күрүнеде безин билдингир апарган. Ынчалза-даа Моолдуң Наадымынга бистин алдарлыг база өзүп орав мөгелеривисти хүрештирбейн турары тыва хүрештиң делегей чергелиг кылдыр сайзыраарына моондак болуп турар. Бир талада, Моолдуң хүреш талазы-биле деңнели кудулап баткан. Ында хүрешти акша-биле ойнаар кылдыр хуулдурган деп болуп. Ынчангаш тыва хүреш чаа 21 векте бодунуң үш дугаар тыныжын ап, улам хөгжүлдени алыры-биле моолдарны дилеп, Наадымынарга бистерни хүрештирип көрүңер деп турбайн, боттарын бээр чалап, оон-даа өске кожа-хелбээ черлерниң мөгелерин чалап, тыва хүрешке делегей чергелиг Азияның чемпионатын эрттирип болуп. Бо талазы-биле бис өскелерни мурнаптар болзувуса, эки деп санаар мен. Тыва хүрешти делегей деңнелинче көдүрериниң айтырыны шийтпирлээр үе келген. Тыва хүреш тыва чоннуң шагдан бээр оюну, хөөмей-сыгыт ышкаш культуразының бир хевири-ле болгай. Хөөмей-сыгыт делегей чергелиг кылдыр сайзыралды алганын билер бис. Тыва хүрештиң деңнелин канчаар көдүрүп болурул дизе, мээң бодалдарым мындыг.

Тыва хүрешти школа программасынче киирер. Якутия, Дагестан, Бурят республикаларда школада хүреш талазы-биле тускай кичээлдерни эрттирип турар. Олардан-даа болза үлегерлеп, боттары-даа тургузуп ап болгай бис. Ол программага чүгле чаңгыс тыва хүреш эвес, өске хүрештер: сумо, хостуг хүреш, дзю-до, самбону оолдар, уругларга өөредир чугула.

Амгы үеде кожууннарда, сумуларда ажылдап турар хостуг хүреш талазы-биле спорт школаларын ниити хүреш школалары кылдыр эде көөр. Ында ажылдап турар тренерлер ниити хүреш тренерлери деп эде адатынып, ажылының угланышыкының база эдер болза деп көөр

мен. Харын-даа тренер-психолог болуп.

Эң-не кол угланышыкыны: оолдар, уругларның эки шимченгир, улуг, шыырак, кадык, мерген угаанның болурун чедип алыры.

Хүрешти сайзырадырда, эртем-шинчилел ажылдарын кады чорудары чугула. Амгы үеде бо ажыл өске регионнарга бодарга, бисте чорбайн турар деп болуп.

Хүрештиң дүрүмүнге амалаар чорукту киирер, ийи катап октаткан кижжи хүрештен үер деп өөренип көөр болза эки.

Мөге салыкчыларының болгаш мөгелерниң девириин чараш кылдыр өөредир.

Хончулаштыгарының чурумунга хамаарыштыр каш минута болгаш чорудары тодардыр (шак, минута, секунда).

Тыва хүрешти деңзи аайы-биле хүрештирериниң хевирин катап тургузар.

Уруглар, херээжен улус аразына тыва хүрешти деңзи аайы-биле болгаш тулган чемпион ат дээш чүге эрттирип болбас деп. Делегей чергелиг маргылдааларга команда аайы-биле бирги черни тодардырда, эр, херээжен командаларны катай санап турар болгай, ынчангаш бистиң эр командавыс чеже-даа эки хүрежир болза, уруглары-да аскай бээр болза хоржок болгай.

Мөге кижжи өске хүрештерни эки хүрежир билер болза, ол кижиниң арга-дуржулгазы бедик, хүреш үезинде бодунга бүзүрелдиг болуру чугаажок. Бистиң республикада сумо сайзыралды алганы тыва хүрештиң сайзыралына улуг ужуру-дузалыг деп бо-даар мен.

Ол ышкаш Сибирь болгаш Азия талазының чурттарында Иван Ярыгинге тураскааткан хостуг хүрешке тулган чемпионаттарның болуп турары бистин республикага хостуг хүрештиң сайзыраарына база бир идиг болуп турар. 2004 чылда Олимпий оюннарына Тываның хостуг хүреш мөгелери киржир болза деп күзөлдиг мен. Оларга амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылдап кылган тускай программа-биле белеткенири күзөңгич.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ, хостуг хүрешке ССРЭ-нин спорт мастери.

Спортчу медээлер

МООЛ ГОБИ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Эрткен субботада Улан-Батор хоорайга Моол Гоби деп делегей чергелиг хостуг хүрешке маргылдаа эгелээн. Чурттун эң улуг спортчу ордузунга ийи хүн дургузунда Россияның, Моолдуң, Турцияның, Мурнуу Кореяның, Филиппиниң болгаш Корей улусчу демократтыг республиканың мөгелери күжүн шенежирлер. Бо маргылдааже билет неделя бурунгаар саттына берген болгаш моол спортчулар деңзи бүрүзүңге шаңналдыг черлерни ээлээр деп, моол көрүкчүлөр санап турарлар.

ТАЙСОН УТТУРГАН

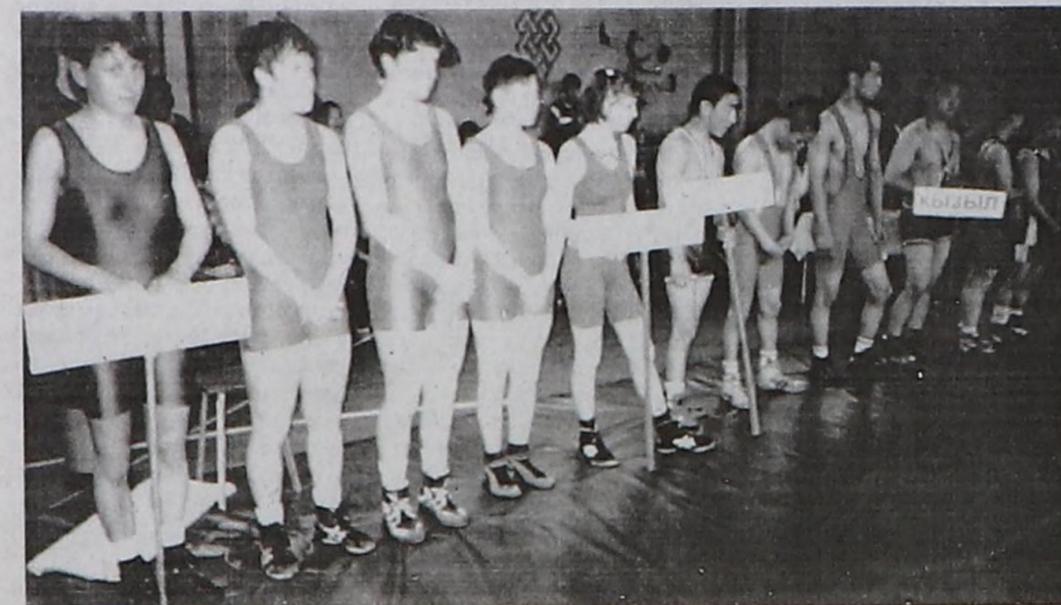
Американ Мемфис хоорайга

болган аар деңзиг професионал боксерларның оюнунга Майк Тайсон Ленокс Льюиске уттурган. Эге раундуларга британ Льюис санбиле удуп чоруп оргаш, 8-ки раунд эгелээш, 2 минута 25 секунда эрткенде, экс-чемпионну нокауттааш, тиилээн.

ЯПОН ЧАГЫРГА КИЧЭЭНИРИН СҮМЕЛЭЭН

Японияның чагыргазы Москвада чурттап турар япон хамаатыларга бир эвес Японияның бут бөмбүүнге шилдек командазы Россияның командазын удуп алыр болза, кезек үелерде караңгы үелерде кудумчуже үнмезин сүмелеп турар.

(РИА-Новости).

маргылдааның эрткен байдалын делгеренгейи-биле дамчыдып берип шыдавазымны медресээш, Каң-Демир Кууларны Алаш Монгуш октаан, Найыр Кунчааны Сай-Даш Ооржак уткан деп дыңнаткаш, шаңнал алганнарны силерге таныштырайн.

55 кг деңзиг мөгелер аразына Самир Сат (Кемерово) I-ги, Каң-Демир Кара-Сал (Новосибирск) II-ги, Евгений Семис-оол (Тыва) III-кү черни;

60 кг деңзиг мөгелер аразына Сергей Аданак (Хакасия) I-ги, Бато Дамбаев

са Ооржак I-ги, Анастасия Калашникова (Саяногорск) II-ги, Алена Күжүгет III-кү;

51 кг деңзиг мөгелер аразына Наталья Ильина (Саяногорск) I-ги, Чейнеш Бюрбю II-ги, Анастасия Корочкина (Саяногорск) III-кү;

55 кг деңзиг мөгелер аразына Наталья Михеева I-ги, Анна Полещук II-ги черни алган.

Мөгелерге А. Долзатмаа, Р. Намажап, А. Монгуш, А. Самдан, И. Хураган, А. Монгуш, М. Монгуш, Ө. Ондар, А. Чамбал-оол алдын, мөңгүн медальдарны тыпсып

шаңнааннар. Ш. В. Кара-оол “Тиилелгеже чүткүл” деп шаңналды Бато Дамбаевке тывыскан. Самир Сатка чаңгысклассчылары 300 долларны, Сай-Даш Ооржакка база бирги черни алганы дээш төрөлдери акша шаңналын тывыскан. Маргылдааның эрттирикчилери хөй санныг деткичилерни адап, оларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Айлаң ДАРЖАА.

ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде.

Батый КЕНЕШТИҢ тырттырган чуруктары.

(Төгүзү, Эгези 2-ги арында).

Чадаананың Восточный №15 **Монгуш Даваа Душтеевич** (29,96%), **Монгуш Самойлов Хилик-оолович** (21,97%).

Каа-Хемний Поселковый №18 **Артык-оол Алексей Сундуевич** (21,80%), **Молин Виктор Алексеевич** (31,76%).

Сукпак №19 **Куулар Таисия Болустаевна** (24,63%) **Ондар Алефтина Каадыр-ооловна** (20,51%).

Мөнгүн-Тайганың №20 **Дамбыл Юрий Сарыг-оолович** (23,37%), **Иргит Василий Хуреш-оолович** (43,97%).

Өвүрүн №21 **Куулар Карим Тасович** (31,04%), **Монгуш Борис Билчин-оолович** (40,78%).

Бай-Хаакский №24 **Оюн Борис Бижечи-оолович** (22,58%), **Монгуш Валентина Сергеевна** (17,52%).

Балгазынский №25 **Балчий-оол Борис Константинович** (45,78%), **Вагай-оол Владимир Баринич** (19,75%).

Тес-Хемний №26 **Орус-оол Владимир Солянович** (40,97%), **Санчат Александр Самданович** (30,52%).

Тожунун №27 **Куулар Михаил Ким-оолович** (45,94%), **Шырыпчык Олег Колович** (42,26%).

Шагаан-Арыгың №28 **Даваа Кан-оол Тимурович** (34,64%), **Норбу Юрий Яковлевич** (25,06%).

Чаа-Хөлдүн №30 **Бартына-Сады Виталий Монгушевич** (34,53%), **Пюрюна Виктор Кууларович** (32,83%).

Чеди-Хөлдүн №31 **Кара-оол Юрий Валерьевич** (44,43%), **Оюн Василий Майлолович** (47,52%).

Эрзиний №32 **Дамба-Хуурак Анатолий Партизанович** (24,96%), **Соян Сенги Шадаевич** (21,97%).

2.Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатасының депутаттарының сонгулдаарының талазы-биле сонгулдаарга сонгукчуларның 43 ажыг хузу киришкен, сонгукчуларның хей бадьялаашкынын алган ийи кандидаттар талазы-биле дараазында сонгулда округтарына катап бадьялаашкыны 2002 чылдың июнь 23-те эрттирер:

Кызыл хоорай.

Кочетовский №21 **Вторушина Людмила Людвиг-овна** (35,39%), **Пала Елизавета Дмитриевна** (16,46%).

Заводской №23 **Дамба Мерген Балыкаевич** (21,00%), **Сермавкин Владимир Афанасьевич** (24,12%).

Калининский №30 **Кондрашов Сергей Викторович** (41,15%), **Ооржак Любовь Маадыр-ооловна** (23,22%).

Найралский №32 **Кузин Виктор Викторович** (21,19%), **Сюрюн-оол Людмила Васильевна** (40,74%).

Горный №33 **Кенден Оксана Васильевна** (19,53%), **Потапова Анна Мухамеджановна** (43,75%).

Ангарский №41 **Горбунова Марина Викторовна** (31,36%), **Соян Роман Маскырович** (36,44%).

Ак-Довурак хоорай

Школьный №47 **Куулар Роман Игорьевич** (43,26%), **Шагаалан Раиса Дакаевна** (45,32%).

Чкаловский №49 **Ооржак Шолбан Александрович** (48,83%), **Куулар Артур Эрес-оолович** (19,14%).

Бай-Тайга кожуун

Кара-Хөл №53 **Иргит Александр Думен-оолович** (43,59%), **Иргит Марина Кужугетовна** (34,41%).

Кызыл-Даг №54 **Кужугет Николай Степанович** (33,96%), **Сарыглар Петр Допчунович** (38,93%).

Бай-Тал №55 **Кочал-оол Кызыл-Кат Николаевна** (24,45%), **Монгуш Олег Дадар-оолович** (38,24%).

Барыш-Хемчик кожуун

Кызыл-Мажалык Мелиораторный №56 **Хаажик Эрес-оол Ооржакович** (45,48%), **Сарыглар Роман Октек-оолович** (43,96%).

Барлык №58 **Куулар Олег Девилдеевич** (16,78%), **Сарыглар Владимир Октек-оолович** (37,74%).

Эрги-Барлык №60 **Монгуш Виктор Александрович** (40,71%), **Ооржак Александр Кенденович** (34,32%).

Чөөн-Хемчик кожуун

Чаданский Восточный №61 **Монгуш Виталий Сыкырбанович** (16,98%), **Ондар Коңгар-оол Борисович** (36,04%).

Чаданский Шахтерский №64 **Куулар Елизавета Чынзаевна** (18,85%), **Монгуш (Кара-Монгуш) Владимир Комбуй-оолович** (25,08%).

Бажың-Алаак №65 **Ондар Эдуард Эдер-оолович** (46,82%), **Ооржак Владимир Кожай-оолович** (32,89%).

Баян-Тала №66 **Куулар Алдын-оол Содун-оолович** (24,40%), **Ондар Иван Дугар-оолович** (47,37%).

Чыраа-Бажы №67 **Донгак Надежда Ыдый-ооловна** (23,57%), **Монгуш Монгун-оол Сынаевич** (38,86%).

Теве-Хая №69 **Монгуш Маадыр-оол Каваевич** (32,93%), **Ооржак Александр Доткан-оолович** (46,59%).

Каа-Хем кожуун

Усть-Буренский №74 **Уюсов Сергей Васильевич** (42,00%), **Чаш-оол Валерий Сарбаевич** (39,29%).

Кызыл кожуун

Каа-Хемский Западный №76 **Артаев Леонид Сынаевич** (15,90%), **Долгих Татьяна Игорьевна** (49,18%).

Мелиораторский №78 **Куулар Екатерина Торжужевна** (18,09%), **Неволин Анатолий Афанасьевич** (42,41%).

Каа-Хемский Восточный №78 **Камзалаков**

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛ.

Владимир Леонидович (18,39%), **Монгуш Зоя Чымбаевна** (45,10%).

Кара-Хаак №80 **Бардынова Фаина Бюрюкеевна** (41,84%), **Салчак Сергей Николаевич** (23,73%).

Баян-Кол №81 **Начин Галина Ким-ооловна** (38,61%), **Ховалыг Додо Херлиг-ооловна** (42,29%).

Целинный №82 **Ойдууаа Айдың Климович** (21,72%), **Пильчин Мартый-оол Оюн-оолович** (41,11%).

Усть-Элегестинский №84 **Ооржак Римма Карбыевна** (34,23%), **Тарыма Валерий Ооржак-ович** (40,19%).

Мөнгүн-Тайга кожуун

Мугур-Аксы №85 **Маадыр Салбакай Дугар-жаповна** (33,62%), **Чындын Калдар-оол Донгакович** (28,44%).

Кызыл-Хая №86 **Ооржак Ошку-Саар Аракчаевич** (41,21%), **Херлиг Борис Иргитович** (27,63%).

Өвүр кожуун

Дус-Даг №87 **Айыр-Санаа Чаш-оол Кыргыз-ович** (42,48%), **Балчыырак Орлан Суворович** (47,25%).

Саглы №89 **Монгуш Оксана Шыраповна** (40,20%), **Ооржак Макар Делгер-оолович** (28,24%).

Би-Хем кожуун

Аржаан №93 **Ооржак Дандар Кок-Хунаевич** (42,35%), **Чамзы Нелли Кароловна** (22,42%).

Сүт-Хөл кожуун

Алдан-Маадыр №95 **Бызытпаа Юрий Монгушевич** (30,48%), **Ондар Сергей Сыгдыкович** (27,23%).

Кызыл-Тайга №96 **Иргит Александр Чыдам-оолович** (35,54%), **Хуурак Валерий Кыргызович** (26,18%).

Суг-Аксы №97 **Монгуш Орлан Александрович** (29,26%), **Сат Виктор Канчыыр-оолович** (29,02%).

Бора-Тайга №98 **Ондар Данзын-оол Чалзапович** (26,17%), **Ховалыг Зинаида Калдар-ооловна** (41,95%).

Таңды кожуун

Бай-Хаак №99 **Балзанай Людмила Васильевна** (33,53%), **Борисов Алексей Геннадьевич** (33,53%).

Балгазын №102 **Балчий-оол Александр Константинович** (22,19%), **Монгуш Светлана Ондаровна** (40,88%).

Тес-Хем кожуун

Самагалтайский Восточный №105 **Чооду Херелмаа Эртинеевна** (24,72%), **Биче-оол Владимир Чоодуевич** (21,93%).

Берт-Даг №107 **Шоюн Александр Сан-оолович** (41,72%), **Тыт-оол Юрий Даваевич** (38,81%).

О.Шынаа №108 **Шырап Биче-оол Сундуевич** (41,66%), **Байыр-оол Чаш-оол Шойдарович** (27,07%).

Тожу кожуун

Тоора-Хем №109 **Байыр-оол Светлана Даваевна** (31,08%), **Донгак Виктор Байдосович** (42,39%).

Адыр-Кежиг №111 **Дугур Седеней Бараанович** (40,75%), **Чайбар Раиса Коловна** (39,55%).

Улуг-Хем кожуун

Шагонарский Южный №115 **Даваа Кан-оол Тимурович** (39,26%), **Норбу Юрий Яковлевич** (33,06%).

Хайыраканский №116 **Наважал Радислав Николаевич** (27,12%), **Ушулан Хирлиг-оол Ховалыгович** (37,17%).

Чааты №117 **Кара-оол Шолбан Валерьевич** (44,11%), **Самбу-Хоо Михаил Сандыйович** (32,17%).

Арыг-Узүү №118 **Норбу Михаил Калдар-оолович** (25,21%), **Саржат-оол Владик Алексеевич** (26,06%).

Торгалыг №119 **Дары-Сүрүн Аркадий Торлукович** (22,50%), **Кара-оол Юрий Валерьевич** (46,76%).

Чаа-Хөл кожуун

Чаа-Хөлдүн Западный №120 **Олчанмай Монгун-оол Дашович** (33,53%), **Сотнам Светлана Кыспай-ооловна** (22,69%).

Чаа-Хөлдүн Восточный №121 **Дыртык Эдуард Маадыр-оолович** (20,99%), **Суван Павел Тюлюшевич** (44,15%).

Ак-Дуруг №122 **Монгуш Валентина Анай-ооловна** (27,00%), **Балбан-оол Динмей Каадыр-оолович** (28,57%).

Чеди-Хөл кожуун

Хендерге №124 **Дагбалдай Александр Донгакович** (38,64%), **Тюлюш Мерген Суктер-оолович** (32,94%).

Элегестин №125 **Монгуш Владимир Аракчаевич** (30,99%), **Оюн Александр Сандакович** (20,89%).

Эрзин кожуун

Мерен №126 **Кыргыз Шолбан Идамчапович** (22,58%), **Соян Сенги Шадаевич** (37,25%).

Эрзин №127 **Додук Андриян Дугарович** (45,79%), **Эренчина Валентина Васильевна** (43,15%).

Сарыг-Булуң №128 **Калгахее Екатерина Кугуловна** (29,87%), **Канзай Орлан Михайлович** (42,58%).

Нарын №129 **Майдыр Монге Махоевич** (38,83%), **Нурзат Римма Маадыровна** (35,92%).

Тере-Хөл кожуун

Тере-Хөл №130 **Дудуп Ай-оол Михайлович** (30,39%), **Хуужаан Нина Максимовна** (25,15%).

3. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Чайгы дыштанылга КАДЫКШЫЛЫН БЫЖЫГЛААРЫ-БИЛЕ

База бир өөредилге чылы төнүп, уругларның чайгы дыштанылгазы эгелзэн. ТР-нің Нийти билиг болгаш профессионал өөредилге яамызының специализи Салгал Байкараевич Кара-Салдың чугаалааны-биле алырга, уругларның чайгы дыштанылгазын чөп ажыглаар, кадыкшылын быжыглаары-биле өөредилге яамызы Кызыл хоорайның, республиканың кожууннарының өөредилге килдистри-биле кады чайгы үеде нийтизи-биле 16 муң 465 уругларны дыштандыра деп планнап турар.

Бо чылын республикага 17 стационар лагерьлер ажылдаар, аңаа 4 муң 295 чаштар дыштаныр, школа чанының 141 лагерьинге 7 муң 605, ажылда-

вышаан дыштаныр лагерьлерге 2 муң 590, кадык быжыглаар спортчу хевирниң 7 лагерьинге 410 школачылар дыштаныр. Бичи болгаш элээди уругларның туризм, техниктиг чогаалдылга "Эколог-биологтук" төптерниң база өске-даа албан черлериниң шугуму-биле 14 лагерь ажылдаар. Школачылар ындыг лагерьлерге дыштанышаан, ажыктыг чүүлдерге өөренип алырлар.

Лагерьлерниң белеткелинге хамаарыштыр хыналданы эмчи, өртке удур албанын ажылдакчылары дээш, оон-даа өске эртемниглерден тургустунган тускай комиссия чорудуп турар.

Алдыңнай САЛЯ.

"АРЫГ АГААР" ОПЕРАЦИЯ

"Арыг агаар" деп операцияны эрттирер дугайында дүрүм-саавырыны Чазак бадьялаан. Транспорт аймааның ажылдап каапкан ыштарының хемчээлин болгаш оң хоразының талоннарын ажыглаарын кирир дугайында негелдени ында кирип турар.

"Арыг агаар" деп операцияның үезинде албан черлериниң хоралыг бүдүмелдер-биле агаарын хораннаарын кудуладырын хынап, техниктиг хандырылга станцияларына болгаш автотранспорт бүдүрүлгелеринге ыштың болгаш хоралыг бүдүмелдин күрүне стандарттарын хандырап хыналда ажылдарын чорудар. Бойдус курлавырлары комитединин лабораториязы май айда бүгү ажил-агыяларның автопарк-

тарын хынаан, хуу улус оларга ам дээрзинде хынадыр күзел чок бооп турар. Ынчалза-даа келир чылында эгелеп автотранспортлар чолаачылардан машина мунар эргези-биле катай ышты хемчээр карточказын база хоралыг бүдүмелдин дугайында талонну база негээр апаар. Ынчан хуу машиналарның эелери ыш дээш торгаал төлээр ужурга таваржыр апаары магатчок.

АХОМУШКУ.

Кысказы-биле

ажылдакчылары дорт дамчылганы көөр дээрзинге Алексей Волин чигзинмээн.

ИЮНЬ 6-7 ХҮННЕРИНДЕ БОЛГАН

Иваново облазының Станько санаториязынга июнь 6-7 хүннеринде Бүгү-россияның курорт ажылын сайзырадырының дугайында семинар-конференция болуп эрткен.

Ол конференцияга Күрүне Думазының кадык камгалал болгаш спорт комитединин кежигүннери-биле кады Тываның депутады Ч.Ч.Д.Ондар база киржир.

Депутат Чылгычы Чимит-Доржуевич ук семинарга ТР-ге курорт ажылының тургустунуп сайзыраарына чугула хемчеглери саналдап, айтырыгны бедик көдүргөн.

КҮРҮНЕ ДУМАЗЫ ЧАА ХООЙЛУНУ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Пятницада Күрүне Думазы "Орус дылды күрүне дьлы кылыр дугайында" чаа хойлуну бирги номчулгада хүлээп алган.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ ХООРАЙГА БОЛГАН

РФ-тиң Президентизи Владимир Путин биле Украинаның Президентизи Леонид Кучманың ажылчын ужуражылгазы болуп эрткен. Ийи чурттун кады ажылдажылгазын шупту адырларга, эң ылангыя экономика адырынга, калбартыр дугайында олар чугаалашкан.

АГЕНТИЛЕРДЕР
МЕДЭЭЛЕРИНДЕН.

ЧАҢГЫС ААЙ АКША

Россия биле Беларуссия акша валютазын чаңгыс кылдыр каттыштырып аарын шиитпирлеп турар. Россияның Чазак биле РФ-тиң Центробанк бир таладан, Беларуссияның Чазак биле республиканың Национал банкызы өске таладан кады ажылдажылганың дугуржулгазына ат салган. Ында көрдүнгени-биле алырга, 2001-2005 чылдарның дургузунда чаңгыс аай акша валютазын кирир, 2005 чылга чедир Россияның болгаш Беларуссияның күрүне башкарылганың чаңгыс аай принциптерин хандырап хемчеглер алдынган турар ужурлуг.

ҮНДҮРЕР ДЕП ШИИТПИРЛЭЭН

Күрүне Думазында РФКП-ниң фракциязы Геннадий Селезневту, Светлана Горячеваны болгаш Николай Губенкону боттарының хүрээлеңинден үндүрер деп шиитпирлээн. Бо айтырыг оон мурнунда база көдүртүлүп турган.

ЧАЗАК БҮЗҮРЕП ТУРАР

Россияның Федерациязының Чазак Россияның бут бөмбүүнге шилиндек командазының тилелезинге бүзүрүп турар деп чүвени РФ-тиң Чазаның яамыларының коридорларына, кабинеттеринге вторникте айтырып кылаштап тургаш, ындыг түнелди РИА-Новостиниң корреспондентизи үндүргөн. Чазак делегей маргылдаазына Россияның шилиндек командазының оюннарын дыштаныр хүннер кылбаан-даа болза, Чазактын

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮН ДЕМДЕГЛЭЭН

Июнь 5-те Кызыл хоорайда Виктор Көк-оол аттыг хөгжүмши театрынга ТР-ниң Чазаа болгаш республиканың чүдүкчүлери Ыдыктыг Башкы Джампа Тинлейниң 40 харлаан төрүттүнген хүнүн демдеглээн.

Ыдыктыг Башкы бодунун төрүттүнген хүнүн кажан-даа демдеглевейн чораан. Ол хүн Ооң бир-ле дугаар төрүттүнген хүнүн демдеглээн байырлалы болган. Аңаа ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак болгаш өске-даа чүдүкчүлөр чүректин ханызындан чыгып сөстөрүн чугаалап, чечектер тутсуп, байыр чедиргеннер. (Аңаа белек-селек тывыспазын Ыдыктыг Геше Джампа Тинлей баш удур чугаалап, ооң орнунга чединмес кижилерге чүү-хөө-биле дузалаарын дилээн турган. Аңаа эң эки белек тыва чоннун аас-кежиктиг амыдыралы дээрзин Ол база чугаалаан. Ынчангаш Ыдыктыг Башкызының чагыын езугаар "Манджушри" организацияның кежигүннери Кызылдың кырганнар бажыңындан кезек хоочуннарны, школа-интер-

наттан өскүс өөреникчилерни ук байырлалче чалап, бичи белекчигештерни тывыскан.

Байыр чедиришкениннин үезинде Ыдыктыг Башкы Геше Джампа Тинлей сөс алгаш, байырлал дээш өөрүп четтирип, дириг чораан назынында Россияга сарыг шажын өөредийн чорударын дангыраглаан.

Оон соонда Ыдыктыг Башкының төрүттүнген хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт болган. Андрей Монгуш, Бады-Доржу Ондар баштаан аныяк артистер Башкызынга улуг өөрүшкү-биле аян тутканнар. Аңаа колдуунда сарыг шажын, Тыва дугайында ыдыктыг ырлар чаңгыланган.

Ук концерт үезинде дыка солун чүүл болган. Чарлакчы Откун Достай сцена кырында Ыдыктыг Башкыга өргүл столунга келгеш:

— Бо стол чанында анаа эвес чедип келдим. Ыдыктыг Башкының чөпшээрели-биле Ооң столундан бир яблокту алгаш, көрүкчүлөр аразынче

октаптайн. Ону тудуп алган кижжи бо хүн эң аас-кежиктиг болзун — дээш, стол кырындан бир яблокту алгаш, көрүкчүлөр аразынче октай каапкан. Ужуккан яблок баштай бир кижиниң холунга деггеш, бир кыдыынче чаштаан, оон база бир өске кижиниң холунга деггеш база чаштааш, залдың мырыңай ортузунда Геше Джампа Тинлей Башкының чанында олурган ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың өөнүң ишти Сара Монгушовнаның холунга барып доктаай берген. Ынчангаш ол хүн эң аас-кежиктиг кижжи ол болган. Чүге дээрге ол хүн Сара Монгушовнаның база төрүттүнген хүнү чүве-дир. Ынчангаш Ыдык Башкының байырлалында яблок Сара Монгушовнаның холунче анаа эвес ужугуп чеде берген.

Шынап-ла, ол кайгамчык хүн Тываның чону дыка-ла аас-кежиктиг болган. Чүге дээрге оларның чуртунга Ыдыктыг Башкы Джампа Тинлей төрүттүнген хүнүн демдеглээн.

Борис ОНДАР.

КИЖИ БҮРҮЗҮ БОЛГАШ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ

Июнь 7-де ТР-ниң девискээринге өрт айыыл чок чоруунун талазы-биле чарлаан шалыпчы айның түннелин чугаалажып, брифинг (хурал) Күрүнениң өртке удур албан чериниң бажыңыга эрткен. Аңаа массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары болгаш Күрүнениң өртке удур эргелелиниң хары-салгалыг ажилдакчылары киришкен.

Март 21-де 151 дугаар доктаал-биле өртке удур шалыпчы айның эрттирер дугайында доктаалды ТР-ниң Чазаа хүлээп алган.

Шалыпчы айның түннелинде чедип алган чүүлдер: эрткен чылдың бо үезинге деңизерге, өрттүң саны 4,1 хуу, чуртталга секторунда өрт 10,8 хуу, яамыларның болгаш ведомстволарның черлеринге өрттүң саны 5,7 хууга кызырылган.

Шалыпчы айның үезинде улуг когаралдыг өрт болбаан.

— Бүдүрүлгө черлеринге — 2 катап (2002 ч.-2, 2001 ч.-4);

— Садыг черлеринге — 25 катап (2002-3, 2001-4);

— Көдээ ажил-агый черлеринге — 33 хууга (2002-2, 2001-3) кылдыр өрт болур чорук кызырылган.

Өрттүң кол болуп турар чылдагаанары: от-биле серемчи чок чоруктан — 65,2 хуу, электри херекселдери-биле ажилдаарының айыыл чок дүрүмнери сагывазы-биле — 14,5 хуу, одалга системаларын (печкалар азы суугулар) ажыглаарының айыыл чок дүрүмнери сагывааны-биле — 7,2 хуу.

— Өрт айыылын чайладыр, ону болдуруп турар улустар-биле тулчуру чүгле албан черлериниң хүлээлгези эвес, кижжи бүрүзүнүн хүлээлгези деп хамааты чон билип, өрттү болдурбас дээш харысалгазын бедидерин, херек болза, буруулугларны илередиринге дузалажырын кижжи бүрүзүн кыйгырып турбис — деп, Н.М.Монгуш кыйгырган.

Хууда чарлал

Кызыл хоорайның төвүнде 1 өрээл квартираны дарый садып тур мен. Харьлажыр телефону: 5-31-41.

(Солуннун дараазында номери июнь 15-те үнер.)

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва Республиканың Федералдыг почта албанының эргелелиниң Сүт-Хөлдүн почта харылзааның район белдириниң начальнигиниң хосталган албан-дужаалыга ажилдаар күзөлдиглерге конкурсту чарлап тур.

КАНДИДАТТАРГА НЕГЕЛДЕЛЕР:

дээди азы ортумак профессионал эртемниг, бот-орулга-чарылгалыг организацияларның удуртур ажылынга 5 чылдан эвээш эвес ажил стажтыг болур.

Конкурска киржириниң чагыгларын 2002 чылдың июнь 15-ке чедир кирирер.

Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156 а, кадрлар килдизи. Тел: 3-80-08.

ЧАДААНАДА АДРЕЗИ: Чадаанада ПХРБ-де (почта-харылзаа район белдири), кол бухгалтер. Тел: 2-09.

Конкурс 2002 чылдың июнь 20-де Сүт-Хөл кожуунда ПХРБ-ге 10 шакта болур.

КАРТОФЕЛЬ. ООҢ ХОРАЛАКЧЫЛАРЫ. КАНЧААР КАМГАЛААРЫ

Бо хүннерде ажил-агыйларның, чоннун, өг бүрүзүнүн чазын тарып алган ногаа, картофелиниң, кат-чимизиниң баштайгы бүрүлери четчележип, чечектелип, чөмүш тыртар үези келген. Ынчап барганда, саадаар эвес, бир көөрүңерге чиир үези чедип келген болур. Ынчалза-даа хоралакчы куртар, янзы-бүрү аарыглар огород, сад ээлериниң сеткилин каратып, боттарының "ажыл-херээ, амыдыралы-биле" дооралай берип болурлар.

Чамдык улус хензиг-ле чай аразында аарыгларга, хоралакчы курттарга алыспайн, оларга удур кандыг демисел чорудуп болурунун дугайында бодунга бир-ле ажилдыг чүүлдерни дыңнап, билип алыксаарлар. Ол дээрге кижилерниң амыдыралга кызымааның бир онзагай шынары-дыр.

Ам бистин редакцияга Тес-Хем кожуундан келген Сергей ТОНДУПТУҢ картофелиниң чечектелип турар үезинде тыпты бээр хоралакчы курттарды-биле кандыг демисел чорудуп болурул дээн айтырыңа, республиканың үнүш камгалал станциязының лабораториязының эргелекчизи Урана Канзан-ооловна КУУЛАРНЫҢ тайылбырын бердивис.

— Картофель эң-не үнелиг чем болганда, ону ийи дугаар хлевивис деп адаар бис. Сөөлгү 5-6 чылдың дургузунда республикада эң-не чидиг айтырыгларның бирээзи — картофельди шпанка доос-каралардан камгалаары. Ол хоралакчыларның уржуундан чылдың-на дүжүттүн 15-20 хуузун чедир албайн турар бис. Шпанка доос-каралар кончуг изиг, кааң үеде тыптыр. Ын-

чангаш оларны чонда "кааң курту" деп адап турар.

Ам бөгүнде байдал кандыгыл? Чер-черлерде, ылангыя барыын кожууннарда хоралакчы доос-каралар шөлде бок үнүштерде тыптып келген, чамдык черлерде картофель шөлүнче кирип, чаш өзүмнерни чип эгелээн. Мындыг чүүлдү сагындырайн: **шпанканың хөй саны, өзүлдөзү шерги деп хоралакчының өзүлдөзү**

биле деңге болуп турар. Чүге дизе шпанканың личинказы шергиниң чуургаларын узуткап турар. Бир талазында, ажилдыг болза-даа, кажан олар бок үнүштер эрте чечектелгеш, бүрүлери, сыптары кадыглары берген болганындан картофель шөлдеринче кирип, ооң чаш, чымчак бүрүлери чип, узуткап эгелээрлер.

Ынчангаш ажил-агыйлар удуртукчуларының болгаш хөй санныг хууда кижилерниң үнүш камгалал станциязынче дуза дилеп кээп турарын барымдаалааш, бо хоралакчыларның тургузуу-биле таныштырар-дыр мен. Картофельге шпанканың 2 аңгы хевири хора чедирип турар: 1). Кызыл баштыг шпанка дээрге ады безин чугаалап турар бажы кызыл, кара өнүг доос-кара, дуртунун узуну 11-21 мм, салчыгаштарлыг. Ол картофельдин бүрүлери, чечээн узуткап, свекланы болгаш өске-даа ногаа аймаан чип болур. 2). Бүгү боду кара өнүг шпанка, чалгынын дургаар ак шыйыглар бар, дурту

7-11 мм, база-ла бүрүлери, чечээн, харын-даа сывындан бээр узуткап болур.

Шпанканың хора чедирген түннелинде, ылангыя кааң чылдарда дүжүт кончуг куду болур. **Ынчангаш бо хоралакчыларга удур кандыг ажилдарны чорудары?**

1. Картофель шөлүнде бол-

кан адаккы бүрүлери, чистотел, белена дээш, оон-даа өске).

Мындыг чүүлдерни сагыры чугула: чаштырылганы эртенги азы кежээки үеде чорудар, изиг хүнде болгаш чазь мурнунда чорутпас. Тыныш органнары камгалаары-биле респираторну ажыглаар, резин хол-хаптарын кедип алыр. Эң кол чүүл — чаштырылганы үезинде шынарлыг чорудары. Химиктиг чаштырылганы соонда, картофельди 20 хонук эрткенде, чемге ажыглаар, чаштырылганы 3-тен эрттирбес.

Баш бурунгаар чүнү чугаалап болурул? **Бо хоралакчылар июль айның ийги чартыгына чедир хора чедирер**, оон соонда чуургалашкынче чоруттар. Бо хүннерде республикада 2638 га черде аңгы-аңгы хевириң чер ажилдыглары картофельди тарып дооскан, ооң иштинден 80 хире хуузун чурттакчы чон тарып алган.

Ынчангаш далажыңар, шимчениңер. Чаагай дүжүт силерниң күш-ажылыңардан хамааржыр болгай.

Чимисмаа МОНГУШ ажилдаан.

Айтырыңар — харылап берээли

гаш долгандыр өзүп турар бок үнүштерни узуткаар. 2. Химиктиг чаштырылганы кылыр. Хоран садар чөпшээрелдиг тускай садыгларда, киоскилерде дараазында хораннарны садып ап болур (Децис, Суми-Альфа, Фас, Кинмикс, Искра...) Бир ампула азы 1 таблетканы 10 литр сугга эзилдиргеш, 1 сотка (чүсчүк) шөлду чаштырар. Чаштырар тускай херекселдерни база садып турар. 3. Дараазында үнүштерниң сугга тургускан чулуу-биле чаштырар (помидорнун ап каап-

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективни.

КОЛ РЕДАКТОР АРТУР ХЕРТЕК.
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиси — 3-39-15, көдээ ажил-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлөттүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүңгө өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 6663. Чагыг 63.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүртүкелениң Тыва девискээр эргелелинге бүртүктеттинген.

Бүртүктеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.